

Astfel, generalizarea concluziilor acestei lucrări pentru tot spațiul la care autorul arată de la început că se va referi, se izbește de faptul că pe lângă analogiile între construcțiile din diversele așezări citate, există și o serie de diferențe, în unele cazuri esențiale. Observația este valabilă cel puțin pentru analogiile dintre Garvăn și Preslav sau Pliska. Existența în aceste din urmă așezări a unor construcții evolute, care nu-și găsesc în nici un caz analogii la Garvăn, pune sub semn de întrebare valabilitatea generalizărilor bazate pe elemente comune, ca existența locuințelor de suprafață mici și a bordeielor. Acestea din urmă reprezintă un fenomen general pentru o arie mult mai vastă, iar tipologia lor, deși variată, nu este încă în măsură să ne ofere indicații sigure de ordin etnic. Din acest punct de vedere, construcțiile mari de la Preslav și Pliska au avantajul de a oglindi o puternică moștenire traco-romană, după cum arată însuși autorul.

Or, date fiind dificultățile atribuirii etnice a diverselor tipuri de locuințe ca și indicațiile diferențierilor sociale oferite de unele dintre ele, datarea lor precisă ar fi fost mai mult decât utilă. Operind cu o cronologie elastică, ce acoperă două secole, este greu să ajungem la precizări de ordin istoric, chiar în cadrul unei singure așezări și cu atât mai mult în cadrul unei arii geografice întinse.

Ne mulțumim să semnalăm că locuințele de suprafață de la Garvăn aparțin ultimului nivel¹, datat în sec. XII, deci nu se încadrează în perioada studiată de Kr. Miatev, care le folosește ca analogii tocmai datorită utilizării acestei cronologii globale.

Urmărirea pe baze cronologice și tipologice a procesului de dezvoltare a construcțiilor poate duce, în ultimă analiză, alături de studierea celorlalte elemente de cultură materială, la importante concluzii de ordin istoric. Nu trebuie să neglijăm faptul că deși în acest domeniu diferențele sînt mai greu de sesizat, construcțiile rămîn totuși unul din cele mai stabile elemente de cultură materială.

Desigur, autorul s-a izbit el însuși de dificultatea datărilor largi, stabilite de descoperitorii complexelor respective, deoarece într-un singur caz, indică datarea precisă a unei locuințe. Situația este de altfel destul de frecventă în stadiul actual al cercetărilor.

Cu rezervele impuse de obiecțiile indicate mai sus, studiul reprezintă o incontestabilă valoare documentară pentru cunoașterea sistemelor de construcție din Bulgaria de nord-est și din România de pe teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră, în perioada feudalismului timpuriu.

D. Vlăceanu

M. Io. BRAICEVSKI, *Римска монета на територии Украины*, Kiev, 1959, 238 p., cu un rezumat în l. engleză, p. 239-244 + 24 hărți în text și 1 + 9 planșe în afară de text.

Problema stringerii și publicării sistematice a tuturor descoperirilor monetare, aflate fie în cadrul imperiului roman, fie

în afara lui, la populațiile așa-zise „barbare”, constituie un vechi deziderat atât al cercetătorilor din domeniul istoriei vechi și al arheologiei, care au ca obiect de studiu cultura materială a acestei etape, cît și al cercetătorilor din cîmpul numismaticii, care urmăresc probleme legate mai strîns de materialul monetar propriu-zis.

Eminenți cercetători din domeniul antichității au atras, încă demult, atenția asupra valorii deosebite ce o constituie descoperirile monetare ca izvor istoric complex și

¹ E. Comșa, *Despre tipurile de locuințe din așezarea din sec. IX - XII de la Garvăn*, în SCIV, I, 1959, p. 111.

au arătat contribuția pe care aceste documente o pot aduce la aprofundarea cunoștințelor noastre referitoare la viața diferitelor populații, în multiplele și variatele ei manifestări.

Dintre personalitățile mai de seamă care au atras atenția încă din secolul trecut asupra importanței deosebite a descoperirilor monetare, amintim în primul rând pe Theodor Mommsen. Dintre cercetătorii ulteriori, merită să fie amintit în primul rând Adrien Blanchet, care a făcut un pas decisiv în această problemă, stringând, publicând și comentând în diferite reprize, descoperirile monetare din Gallia. Mai târziu, cercetătorul Carl Patsch a atras și el atenția în diferite studii, asupra importanței descoperirilor monetare și a concluziilor de ordin istoric, pe care ele le determină. Contribuții însemnate în acest domeniu au mai adus și alți cercetători, dintre care ne limităm să amintim doar câțiva: K. Regling, S. Bolin, O. Brogan.

Numeroși cercetători, în diferite studii de sinteză, au întrebuințat, nu rareori, același material documentar — descoperirile monetare — în sprijinul uneia sau alteia din concluziile de ordin istoric sau arheologic.

Valorificarea deplină a acestor izvoare istorice a început să fie soluționată în ultima vreme prin publicarea de repertorii regionale, pe țări, cu studii introductive cât mai complete.

În cadrul acestor preocupări, putem să amintim publicația condusă de Emanuela Nohlejlová Prátová, din Cehoslovacia, care, cu concursul unor cunoscuți specialiști, pentru fiecare epocă în parte, a prezentat un repertoriu al descoperirilor monetare de pe teritoriul R. S. Cehoslovace. Capitolul privind descoperirile de monede romane, din acest repertoriu, a fost redactat de Eugen Pochitonov.

Același material numismatic, descoperiri de tezaure și monede romane, a format obiectul citorva cercetători polonezi pentru teritoriul țării respective. Astfel, Kazimierz Majewsky a strîns și publicat notițe importante cu privire la descoperirile monetare de pe teritoriul Poloniei.

Cu privire la această problemă, trebuie să mai amintim lucrarea lui Marian Gumowsky¹, care a strîns, publicat și comentat toate descoperirile monetare de pe teritoriul Poloniei, ce au putut fi cunoscute pînă la data apariției studiului amintit înainte.

Cercetătorii din R.P. Ungaria în publicațiile lor, s-au limitat numai la epoca migrațiilor².

Din Republica Populară Română, putem aminti de asemenea unele încercări de a stringe și grupa descoperirile monetare romane, fie limitate la anumite etape de dezvoltare istorică (e vorba de epoca de dinaintea cuceririi Daciei), fie restrînse regional la anumite regiuni teritoriale bine delimitate³.

În cadrul acestei problematici și a acestor realizări, din regiunea centrală și est-centrală a Europei, vine să se integreze lucrarea lui M. Io. Braicevski, care formează de altfel obiectul recenziei de față.

Lucrarea este împărțită în două părți distincte :

Prima parte, împărțită în șapte capitole, cuprinde considerații generale de ordin economic și istoric, asupra cărora vom reveni, iar partea a doua cuprinde catalogul descoperirilor monetare grupate pe regiuni. Adăugăm că pentru fiecare regiune este prezentată o schiță cartografică, pe care sînt fixate localitățile în care s-au făcut descoperiri monetare. Sub fiecare notiță care privește o descoperire monetară, autorul dă bibliografia respectivă, grupată într-o anumită ordine la sfîrșitul lucrării.

În repertoriul ce însoțește lucrarea, autorul a reușit să strîngă toate descoperirile

¹ M. Gumowsky, *Moneta rzywnkie w Polsce* în *PrzegArch*, X, 1954—1956, p. 87—149.

² Lajos Huszár, *Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken*, în *ActaArch*, V, p. 61—109.

³ Mai nou, Judita Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCluj*, seria III, Științe sociale, VI, 1955, p. 46 și urm. și 126 și urm., unde se găsește citată și literatura mai veche. Cf. și *SCN*, II, 1958, p. 123—238, unde sînt studiate de noi descoperirile de monede romane republicane de pe teritoriul Munteniei.

de monede romane de pe teritoriul R. S. S. Ucraina și care se cifrează la 1 101. Desigur că s-a depus o largă și intensă activitate pentru a depista și strânge laolaltă un număr atât de impresionant de descoperiri monetare romane.

Prin întocmirea acestui repertoriu, autorul aduce un prețios sprijin atât cercetătorilor din domeniul istoriei vechi și al arheologiei, cât și al cercetătorilor din timpul numismaticii.

Cercetătorii care vor urmări și studia istoria triburilor locale din aceste regiuni, ca și cei care vor cerceta istoria imperiului roman și legăturile lui cu aceste îndepărtate ținuturi, vor afla în cartea lui Braicevski materialul documentar necesar la care se vor referi cu recunoștință.

Totuși, la catalogul descoperirilor se pot aduce și unele completări semnalate de noi în *Dacia*, N.S., 1957, p. 365.

Este vorba de două tezaure monetare și o descoperire izolată. Primul tezaur, de circa 200 denari romani s-a descoperit prin 1939—1940 între Șipeniț și Lujeni, din care au putut fi văzute doar câteva exemplare cu efigia lui Vespasian și Titus; cel de-al doilea a fost descoperit la Larga, aproape de Hotin, în anul 1922 și din cuprinsul lui au putut fi identificați 21 denari ce se eșalonau de la Galba la Septimiu Sever. Ca descoperire izolată semnalăm o monedă de la Gordian III, descoperită la Costăcenii, aproape de Hotin.

Ceea ce ni se pare nouă că ar putea fi discutat este sistemul pe care l-a adoptat autorul în editarea descoperirilor de monede.

După părerea noastră, aceasta se putea face într-un mod mult mai amplu. Ca să amintim numai câteva aspecte care interesează deosebit pe arheologi și numismați, este de ajuns să amintim că, de regulă, nu se pomenește mediul arheologic în care s-a făcut descoperirea monetară fapt care interesează în mod deosebit pe arheolog. De asemenea, nu se amintește despre gradul de uzare a monedelor, fapt care interesează deopotrivă atât pe arheolog, cât și pe numismat.

Ar fi fost de dorit ca la bibliografie să se citeze în primul rând publicația de bază și apoi celelalte culegeri regionale la care autorul trimite prea des, fără să ne indice sursa primară.

În ce ne privește, am propune o editare exhaustivă a descoperirilor monetare, pe țări, constituind părți ale unui viitor corpus, publicație similară cu CIL. În felul acesta cititorul va avea la dispoziție toate informațiile, cte ne-au mai rămas, cu privire la fiecare descoperire în parte.

În felul acesta, cititorul ar fi scutit de a mai cerceta o bibliografie, de cele mai multe ori greu, sau uneori chiar inaccesibilă. Încercări în acest fel au fost făcute în ultimii ani și cu rezultate pozitive¹.

Dar desigur, acesta este un deziderat de viitor, care rămâne să fie aplicat și pe scară mondială.

În partea întâia a lucrării, autorul studiază în șapte capitole și comentează cu competență importanța istorică a descoperirilor romane, pe teritoriul Ucrainei.

În primul capitol al considerațiilor sale generale, autorul studiază teritoriul și cronologia descoperirilor de monede romane pe teritoriul Ucrainei și al R. S. S. Moldovenești. Pe baza datelor care-i stau la dispoziție, autorul apreciază că numărul total al monedelor cunoscute, ca descoperite pe acest teritoriu, este de peste 30 000 de exemplare.

Cronologic, monedele descoperite încep în general cu sec. I e.n., dar marea lor majoritate — circa 27 000 — se datează în epoca de la Nero la Septimiu Sever.

În secolul al III-lea, numărul monedelor descoperite scade vertiginos, ele fiind reduse la 156 de exemplare cunoscute. Pentru secolul următor, al IV-lea, autorul cunoaște un număr de 331 exemplare și pentru cel de-al V-lea, un număr de 202 exemplare.

¹ H. Gebhardt und K. Kraft, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*, I Bd.: *Oberbayern*, Bearbeitet von H. J. Kellner; *Rheinessen*, Bearbeitet von P.R. Francke, Berlin, 1960.

Datele acestea, pe care ni le furnizează materialul monetar, sînt larg discutate și interpretate de autor în capitolele următoare. Autorul explică prezența imensei cantități de monede romane de argint din secolul II, în legătură cu dezvoltarea forțelor de producție, a populațiilor din silvostepă. Geografic, aria de răspîndire a monedelor se suprapune în mare parte cu aria de răspîndire a culturii Cerneahov. El explică în principal prezența monedelor romane pe acest teritoriu ca rezultat al dezvoltării forțelor de producție a populațiilor locale pe care el le consideră slave.

Dezvoltarea forțelor de producție a populațiilor locale este documentată de autor prin separarea meseriilor de agricultură. În urma cercetărilor întreprinse de arheologii sovietici, autorul ajunge la concluzia că cel puțin trei meserii deosebite au putut fi identificate în această etapă și regiune.

Metalurgia fierului, confecționarea ceramicii și aurăria — aceste meserii în continuă dezvoltare la slavii răsăriteni, au creat premisele necesare unei producții care depășea necesarul consumului propriu și a făcut disponibilă o anumită cantitate de lucruri pentru schimb.

Negustorii romani au plătit cu bani bunurile cumpărate de la slavii răsăriteni și în felul acesta autorul explică prezența în mari cantități a monedei romane.

Existența schimburilor comerciale dintre triburile slave de răsărit și imperiul roman poate fi urmărită încă din sec. I al e.n. prin descoperirea de obiecte romane, aflate în mediul slav. Dintre acestea amintim în primul rînd amfore, vase de sticlă și metal, precum și alte obiecte de proveniență ro-

mană. În schimbul mărfurilor romane, triburile slave exportau piei, blănuri, sclavi și în special grîu.

Marele număr de monede romane descoperite la triburile slave de răsărit, dovedește că romanii importau din aceste regiuni mai multe bunuri decît aduceau în schimb. Surplusul acesta era plătit cu monede de argint.

În capitolele următoare, autorul studiază situația politică a triburilor slave de răsărit în perioada dezvoltării schimbului romano-slav.

Circulația monedei romane la triburile slave formează un capitol aparte.

Procesul acumulării tezaurilor, care se ridică la un total de 144, este cercetat de autor în ultimul capitol. Invasia hunică a pus capăt pentru un timp situației prospere la care au ajuns triburile de răsărit și prin aceasta și comerțului dintre slavi și imperiul roman.

Lucrarea se încheie cu un număr de nouă planșe cuprinzînd cele mai importante monede descoperite pe teritoriul amintit.

Prin materialul strîns și comentariul profund, autorul aduce o prețioasă contribuție, atît la cunoașterea vieții triburilor slave de răsărit, cît și a relațiilor acestora cu imperiul roman.

În lucrarea sa, autorul pune în legătură descoperirile monetare și cu regiunile noastre. Stabilirea și organizarea limesului roman la Dunărea de jos în cursul primei jumătăți a secolului I e.n., precum și cucerirea Daciei de către Traian, constituie după autor două etape importante, strîns legate de tema pe care o cercetează.

B. Milrea

RĂSPUNS UNEI RECENZII

În numărul 2/1961 (anul XII) al revistei „Studii și cercetări științifice”, seria istorie, a Filialei din Iași a Academiei R.P.R., Ni-

colae Grigoraș, binevoiește să-și îndrepte atenția mai întîi asupra articolului subsemnatului — *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, apărut în SCIV, XI, 1/1960, p. 81 — 105, iar mai apoi asupra lucrării